

*m***Maa, muld** (mdEM *moda*).

Rahva ettekujutuses oli maa elav alge, elavate ja surnute asupaik, sellepärast pöörduti maa poole austusega ja käidi temaga ümber ettevaatlikult. *Peajumal Škai või Tšipaz koos Šaitaniga löid maa meremudast. Teise versiooni järgi ujus Škai pardina ookeanis ning tõi põhja sukeldudes noka vahel mulda. Part sülitas toodud mulla välja ja see hakkas kasvama.

Ühtede müütide järgi on maa ümar, teiste järgi nelinurkne. Maa igasse nurka on maetud tünnid, kus elavad *tuuleema Varmava pojad. Ilmselt on ettekujutus neljast maa nurgast tihedalt seotud nelja ilmakaarega: ida (mdM *šin' s't'ama* 'päikesetõus'), lääs (mdM *madoma* 'loojumine'), lõuna (mdM *l'ämbä* 'soe') ja põhi (mdM *jakšama* 'külm').

Maa keskel kasvas suur kask, mille krooni moodustasid kolm oksa ja millel oli kolmeharuline juur. Škai saadik mdE *Ine narmun'* ('suur lind') tegi kase latva pesa, munes kolm muna ja haudus neist välja kolm õde – Škai abilised *leivaema Norovava, *tuuleema Varmava ja *metsaema Vir'ava.

Maal on kolm algust ja kolm sügavikku. Maa äärel ujub kolm kala, kes kannavad kolme koormat. Vanem ennustaja-kala ujub päikese tõusu pool, keskmine kala keskpäevas (keskel) ja noorem kala loojangu pool.

Pulmapäeval ei tohtinud veimevakka pakkida majas, kus lae peal oli mulda. See ennustas õnnetut elu, kuna nii asus mõrsja kahe mullakihi vahel (muld oli lae peal ja põranda all). Mõrsjaitkudes on maa surma ja õnnetuse sümboliks.

Maa peal usuti olevat nii soodsaid kui ka mädaseid (eba-soodsaid) kohti, mis mõjutavat hõimu, perekonda, koduloomi ja viljasaaki. Teadjate soovitusel korraldati mädades kohtades palvusi, kus ohverdati siga või kana. Õnnetuse korral jäeti need kohad maha.

Maad kasutati kahjustavas maagias ja ravimisel. Haiguse või surma saatmiseks maeti hauda maatükk inimese jalajäljega. Samal eesmärgil kasutati kalmistult toodud mulda. Täni arvatakse, et maa ei võta nõia põrmu kolm aastat vastu ja kogu selle aja liigub tema hing rahu saamata ilmas ringi.

Suureks patuks peeti maa häirimist suvistete järgsel esmaspäeval (vene hingedepäev). Maa auks korraldati kindlalt dateerimata ajal palvus, kus ohverdati tavaliselt must kana ja paluti maalt viljasaaki ja tervist.

Kui inimene maha kukkus, sülitas ta kolm korda sinna kohta ja ütles: mdM *Jotaza-potaza tokafs'* ('Vigastus kadugu')! Kui inimene sageli komistas või kukkus, oli see märgiks, et ta on teinud palju kurja ja "maa ei kannata teda" (mdM *modas' afkirdi esonza*).

Maa unes nägemine ennustab halba.

Kirjandus: Harva, U. 1952. *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki; UPTMN 1: 1. *Epitšeskije i liroepitšeskije pesni* – 1963; 10. *Legendō, predanija, bōlitški* – 1983. Saransk.

Maaema (mdEM *Mastorava*; *mastor* 'maa', *ava* 'naine, ema').

Maaema peeti kogu maa kaitsjaks ja hoidjaks. *Mastorava* kannab kogu maa raskust, ta on viljakas alge, mis annab kõike vajalikku elavatele ja elututele. Maaema liigub nähtamatuna maa peal ja maa all. Müütilises laulus on *Mastorava* inetu musta näo, pika nina ja paksude huultega naine. Maaema meheks peetakse *maaisandat Mastoron' Kirdit. *Mastoravat* on mõnikord interpreteeritud ka kui mehelikku alget.

Vägivaldse ristiusustamise perioodil muutus arvatavasti inimeste suhtumine *Mastoravasse*. Mõtestati ümber ka osa müüte maailma tekkest, ülemaailmsest veeuputusest ja kolmest hiigelsuurest maad kandvast kalast jne. Lauludes valavad maaema ja teised jumalad välja oma viha neid reetnud inimeste peale. *Mastorava* palvel teatab ersa jumal Niškepaz oma käskjala, kannakulliga inimestele, et jumalad uputavad või põletavad maa,

hävitavad tänamatu rahva ja asustavad maa uute inimestega. Maaema palub küll ühest küljest jumalaid oma viha usust kõrvalkaldunud inimeste peale välja valada, kuid teisest küljest nutab inimeste ja nende kadunud heaolu pärast. Uue usu ajal on maa hakanud halvemat saaki andma ja loomad kehvemini sigima.

Maaema auks korraldati palvusi (ohverdati must kana), sest *Mastorava* nõudis inimestelt kuuletumist ning võis neid karistada või isegi surmata. Külvieelsetes palvustes paluti viljasaaki ja tervist, sügisel tänati maaema hea viljasaagi eest. *Mastorava* poole pöörduiti palvega ka maast saadud haiguste korral ning vigastuste ja külmetuste puhul. Kui maaema oli saatnud inimesele haiguse, arstiti seda ristteel (mdM *ki raška*, mdE *ki raškov*). Loitsija palus, et maaema annaks haigele andeks ja võtaks haiguse ära. Kolm korda maad suudeldes visati kompsuke hirsi või humalaga üle vasaku õla ning mindi selja taha vaatamata koju tagasi.

Kirjandus: Harva, U. 1952. *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki; Maskajev, A. I. 1964. *Mordovskaja narodnaja epitšeskaja pesnja*. Saransk; Melnikov, P. I. 1981. *Otšerki mordvö*. Saransk.

Maaisa, maajumal (mdM *Mastorat'a*, mdE *Mastorpaz*; *mastor* 'maa', *at'a* 'mees, abikaasa, ätt', mdE *paz* 'jumal').

Maaisa on maa-aluse valitseja ja kaitsja. Nižni Novgorodi kubermangu ersalaste müütide järgi sündis *Mastorat'a* päike-sejumal Tšipazi ja leivaema Norovava (vt ka *Põlluema) liidust. Maaisa istub maa sees ja annab jõudu kõikidele taimedele, eriti leivaviljale ja juurviljadele. Ettekujutuste järgi on *Mastorat'a* vaikiv, raske (teda nimetati ka Stakapaziks 'raske jumal'; mdEM *staka* 'raske'). *Mastorat'a* poole pöörduiti palvega anda teises ilmas toit surnud sugulastele edasi.

Maaisa nime kasutasid nõiad inimese needmisel. Kukkudes saadud vigastusi ravides pöörduiti abi saamiseks maaisa poole. Neis nõidusvormelites nimetati *Mastorat'at* hõbehabemeks (mdM *s'ijän' sakal*) ja ohverdati talle must pull. Vajadusel "lepitati" maaisa reedeti kalmistul või ristteel.

Kirjandus: Harva, U. 1952. *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki; Melnikov, P. I. 1981. *Otšerki mordvö*. Saransk.

Maaisand (mdEM *Mastoron' kirdi*; *mastor* 'maa', *kirdi* 'hoidja').

Peajumal Škai lõi *Mastoron' kirdi* enda abiliseks. Maaisandat nimetatakse mõnikord ka *Kanaiks*, *Kidaiks* või *Soltaniks*. *Mastoron' kirdi* on igavesti noor. Ta võitleb kurjuse vastu ning valitseb ja juhib maailma. Ühtedes allikates peetakse *Mastoron' kirdi* naiseks *maaema Mastoravat, teistes elu ja sündimise kaitsjat Azoravat ('perenaine'). *Mastoron' kirdi* arvukad tütreid – sauna-, metsa-, vee-, sugukonna ja ehitiste-, maja- jne haldjad – on samuti Škai abilised. Ersa arstimissõnades pöörduti tema poole abi saamiseks.

Kirjandus: Mainof, W. 1889. Les restes de la mythologie Mordvine. *Journal de la Societe Finno-Ougrienne* V. Helsingi; Harva, U. 1952. *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki.

Madu (mdM *kui*, mdE *gui*).

Madu on headuse ja kurjuse sümbol. Arvatavasti on ta kunagi olnud tootemloom, kes on hiljem kujunenud kodukolde ja põllunduse kaitsjaks. Pensa oblasti ersadel on nastik (*giger' pr'a gui*) siiamaani karjalauda kaitsja. Mao pea esines traditsioonilistes naiste ja tüdrukute ehetes (*Raud, metall).

Niškepaz lõi ilma käte ja jalgadeta mao kogu loomariigist viimasena ning määras ta elama metsas, soos, maa all, õues, jões, sügavas kaevus või laudas. Madu kujutatakse mõnikord inimesetaolise, vahel ka tiivulise lõõmava inimesi sööva lohena. Loitsudes madu (must, hall, kannualune) lendab; kõlvatu madu tõuseb lendu sõnniku alt või künka tipust. Lendu saadab kära ja vilistamine. Pulmalauludes võrreldakse maoga kiireid hobuseid ja pulmarongi.

*Ussikuningaks on suur madu *Inekui* (mdM), *Inegui* (mdE). Müütides käsib madu kütil koju minna ja põllumeheks hakata. Lauludes kujutati madu karmi valitsejana, kes soosib põllundust ja isegi muretseb põllumehele naise.

Kuigi suure jõuga, on madu teatud olukorras abitu: ta ei saa alla põlevalt puult, välja veega täidetud august või kaevust. Vee või tulega ümber piiratud põleval puul/kännul istudes palub ta inimkeeli abi. Tasuks lubab madu neuks muutununa päästjaga

naituda. Sageli petab madu inimest – tasuks tehtud heateo eest sööb ta oma päästja ära.

Muinasjuttudes muutub neuu maoks vanemate needmise tõttu. Kui kütt ta koju toob, saab ta oma endise välimuse tagasi. Teises jutus muutub noormehe kaela ümber võruks keerdunud madu vastu põrandat põrgates imeliseks neiuks.

Pärimus räägib, et kord aastas, kevadel, ussid kogunevad (mdM *kujen' ket'mafks*).

Kogemata mao peale astuja pidi andestust paluma, et vältida karistust. Kui vanemad kasutasid ebatsensuurseid väljendeid, siis hakkasid maod laste ümber keerlema.

Usuti, et madu mõistab inimkeelt. Uskumuse järgi võis jaanilaupäeva öösel (24. juuni (7. juuli)) omandada ussikeele (*Jaanipäev). Samuti arvati, et mõned ussikeelt oskavad nõiad kasutavad seda nõiduses. Usuti, et nõiad võivad muutuda lohedeks (*tolon' kui* 'tulemadu'). Ka kodukäijaid kujutati lohe kujul korstna kaudu koju saabuvana. Ersad pidasid meteooore kurjadeks hingedeks või lohedeks, kes ohustasid päikesevalgust.

Uskumuse järgi ei ole nastiku hammustus ennast punase lehma piimaga pesevale inimesele ohtlik. Ussi nõelamist raviti loitsudega. Mao peaga (mdM *kujen' br'a*) peletati külmtõbe (palavikku), seda kasutati ka armumaagias. Et maod lehmapiima imeda ei saaks, lüpsiti lehma läbi oksaaugu (mdM *morga var'äva*).

Madu esineb sajatustes (mdM *kuis' pupalenze* 'madu sind hammustagu') ja võrdlustes (naised on ussisugu). Siiamaani ennustatakse viljakat aastat, kui metsas nähakse palju usse. Mao unes nägemine oli halb enne.

Kirjandus: Paasonen, H. (koost.) *Mordwinische Volksdichtung*. IV – 1947. Helsinki; UPTMN 3: 1. *Mokšanskije skazki* – 1966; 3: 2. *Erzjanskije skazki* – 1967. Saransk; Maskajev, A. I. 1964. *Mordovskaja narodnaja epitšeskaja pesnja*. Saransk.

Majahaldjas (mdEM *Kudava, Kudazorava*; *kud* 'maja, kodu', *azor* 'peremees, perenaine', *ava* 'naine, ema').

Maja ja perekonna kaitsehaldjas oli igas kodus. *Kudavat* kujutleti väikese, pikkade heledate juustega rahvariietes noore naisena (mõnikord sarnanes ta maja perenaiselega), kes elas oma laste ja mehega (*Kudat'a*) keldris. Varem nähti *Kudavat* sageli

(joomas, laua taga söömas, iseendaga rääkimas), samas aga peeti majahaldja nägemist halvaks endeks.

Tavaliselt oli *Kudava* inimsöbralik, kuid võis teha ka kurja. Keelatud oli lahti harutada majahaldja palmitsetud juukseid, sest *Kudava* võis inimese tappa. Pärimus kõneleb majahaldjast, kes põimib külmade kätega inimeste juukseid.

Uues kodus keedeti *Kudava* jaoks *od kudon' poza* 'uue kodu kali', küpsetati pannkooke ja leiba. Kui seda kommet ei järgitud, oli pahandus majas. Uude majja kolimisel kutsuti tavaliselt *Kudava* enesega kaasa, muidu võis ta ise tulla ja pahandusi põhjustada. Majas juba enne inimeste sissekolimist pesitsev majahaldjas aeti sealt rituaaliga välja. Kui see komme jäi sooritamata ja majja jäid mõlemad majahaldjad, algas tüli ja riid, sest kaks *Kudavat* ei saanud koos elada.

Majahaldja oigamine ennustab surma ja õnnetust. *Kudavale* vastuvõtmatu värviga loomad ei edenenu. Koduloomade (eriti hobused ja lehmad) edenematust seostati mõnikord ka majahaldja halva suhtumisega pererahvasse.

Menstruatsioon, kuupuhastus (mdM *od'ožat*; vn *odježda* 'riided'; mdE *mes'atšnoit'* vn *mesjatšnõi* 'kuupuhastus').

Kuupuhastuse ajal usuti neiu või naine olevat "roojane" ning sellega seoses kehtisid erinevad ettekirjutused ja keelud. Menstruatsiooni varjati hoolikalt kõrvaliste silmade eest, muidu võis kuupuhastus muutuda vererohkeks ja kauakestvaks. Menstruatsiooni verd kasutasid nõiad kaetamiseks ja nõidumiseks. Kuuriideid tohtis pesta alles kuupuhastusaja lõppedes (õhtul) ning pesuvesi tuli valada kõrvalisse kohta.

Esimese menstruatsiooni verega määratud pesu peideti samuti hoolikalt võõraste silmade eest. Tüdruku kohta, kellel algas esimene kuupuhastus, üteldi, et ta "lakkas kasvamast" (mdM *lotkas' kasomda*) ehk "sai neiuks" (mdM *stir'ks aras'*). Varem sellised tüdrukud isoleeriti – saadeti erilisse majja. Täiskasvanuikka jõudmine peegeldus neiu käitumises, kõnnakus, riietuses ja ehetes – pea kaeti rätikuga, kaela riputati kaelakee ja kõrva kõrvarõngad.

Karmilt oli keelatud koos pesta mitme naise pesu, kuna usuti, et menstruaalveri võis "seguneda" (mdM *šor'avoms*). Kui naisel

või neiul olid tsüklihäired või verd tuli palju, sooritati pesupese-misel parandamisriitus: võeti kolm korda kamaluga pesuleotus-vett ja üteldi: “Mulle jätkub sellest (mdM *Mondine sati tn'ars*).” Menstruatsiooni esilekutsumiseks (raseduse katkestamiseks) köeti sauna või aurutati jalgu kuumas soolases vees.

Keeldude ja piirangute eesmärk oli kaitsta inimesi ja avalikke kohti “roojaste” naiste eest. Kuupuhastuse ajal ei tohtinud osaleda palvustel, käia ristsetel, kirikus ja kalmistul; puudutada ikoone ja püha vett; süüdata küünlaid õlilambi ees. “Roojane” naine ei tohtinud teha ka mõningaid majapidamistöid: hapenda-da kapsast, käia aias õunte järel (õunad kuivavad ära) ja mingit tööd alustada.

Kui naisel menstruatsioonid lakkasid, peeti teda “puhtaks” ja ta sai uue sotsiaalse staatuse – teda kutsuti lapse ja surnu rituaalsele pesemisele, sünnituste vastuvõtmisele.

Jooki, millesse oli segatud mõned tilgad kuupuhastusverd, kasutati armumaagias poiste võlumiseks ja ka ravimiseks. Laste sünnimärke määriti kolm korda neitsi verega.

Mesilaema (mdEM *Neškeava*; *neške* ‘mesipuu’; *ava* ‘naine, ema’).

Neškeava on mesila ja mesipuude kaitsja. Igal mesilal on oma mesilaema *Neškeava*, kes elab mesila kõige suuremas tarus. Ersad pidasid mesilasperede ja mesila soosijaks ka *Niškepazi. Enne mee võtmist panid ersad iga mesipuu ette väikese tassi meemõduga (mdM *med'en' pur'ä*) ja kutsusid *Neškeavat* seda maitsma. Muistendi järgi proovis *Neškeavasse* usu kaotanud noormees võtta tarust mett kombeid järgimata, mispeale mesi-puust hakkas verd voolama ning mesilased lendasid minema.

Neškeava auks korraldati suuri palvusi, kus ohverdati mee-mõdu, mett ja teisi toiduaineid mesila värava juures. Seejuures paluti mesilaema suurendada mesilasperet ja anda rohkem mett. Nižni Novgorodi kubermangu Gorodištše maakonna mokšad korraldasid *Neškeava* auks palvuse iljapäeval (mdM *El'gon' ši*), kuhu kutsuti ka kõik metshaldjad. Neile ohverdati valge hani ning paluti mesilaema suurendada mesilaste hulka ning kaitsta neid nõidade, halbade inimeste ja kurja silma eest. Rituaalsele söömisele järgnes uus palvus. Tavandiputru puudutades palus perenaine *Neškeavalt* mesilastele kaitset ja viljakust. Söömise

lõppedes valas vanim pereliige kopsikutäie kalja (mdM *poza*) lähimasse oja *metšaema Vir'ava ja kännuema Mokor'ava (mdM *mokor'* 'känd') jaoks.

Pensa kubermangu Narovtšati maakonnas tähistati mesila püha kaks nädalat enne pokrovi (mdM *pokrav* 'kirikupüha 1. (14.) oktoobril'). Mesilas pöörduti *Neškeava* poole palvetega mesilast, mesilastest, meest või meemõdust saadud haiguse korral.

Neškeava ei luba head inimest kunagi nõelata (mdM *suskoms*). Uskumuse järgi ei tohi astuda mesiniku majja katmata pea ja näoga, sest mesilased võisid siis hävida. Keelatud oli laenata mett palvuspäeval – meesaak väheneb ja mesila hävib.

Kirjandus: Harva, U. 1952. *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki; UPTMN 7: 3. *Kalendaro-obrjadovje pesni i zagovorö* – 1981. Saransk.

Mesilasema (mdM *Mešava*, mdE *Mekšava*; mdM *meš*, mdE *mekš* 'mesilane', *ava* 'naine, ema').

Mešava on mesilaste valitseja, kaitsja ja abiline ning ühtlasi ilu, perenaiselikkuse, asjalikkuse ja tarkuse sümbol. Mõrsjat võrreldakse kuldtiibadega emamesilasega, mis võimaldab oletada kujundi taga muistset seost mütoloogiliste jõududega. Rahvaluules kujutatakse nogailasi ja kosilasi mesilasperena ning kosjamoori *Mešavana*.

Ersadel oli *Mekšava* kõikide ersa jumalate ema *Ange Pat'ai soosik. *Ange* Pat'ai armastas mesilasema tema töökuse ja viljakuse pärast. Erilise soosingu saavutas *Mekšava* nõustudes *Ange* Pat'aile iga päev lapsi sünnitama. *Ange* Pat'ai käsu järgi võib ainult *Mekšava* vahast teha pühi küünlaid (mdEM *štatol*) ja ainult tema meest keeta tavandimõdu (mdM *pur'ä*, mdE *pure*).

Mešava (nagu *külaema Vel'avagi) on küla kaitsja kurjade jõudude eest. Arvati, et kui mesilasema kaob, hävib küla. Usutakse, et mesilasema ei luba mesilastel inimesi nõelata. Ta karistab üsna harva ning ainult kurje inimesi, kes teevad palju halba.

Mesilasi peeti taeva ja maa vahendajateks. Nendega oli seotud rida käske ja keelde: ei tohtinud siseneda mesiniku majja katmata peaga – mesilased ja mesilasema kaovad; laenata esimese korje mett mesilaste kaitsja palvapäeval.

Metsaema (mdEM *Vir'ava*; *vir'* 'mets', *ava* 'ema, naine').

Igas metsas on oma *Vir'ava* – ersad peavad teda *Ange Pat'ai neljandaks tütreks. Müütide kohaselt tappis kurat peaaegu metsaema poja. *Vir'avade* arv täieneb pidevalt neetud laste ja enesetapjate arvel. Inimestele näitab ta ennast harva, tavaliselt keskpäeval või enne päikeseloojangut. Metsas elab ka *Vir'ava* mees *Vir'at'a* (*at'a* 'vanamees, mees'). Metsaema poole palvetades tõstetakse käed pea kohale kolmkümmend korda – *Vir'ava* kolmekümne õe auks.

Metsaema välimust kirjeldatakse erinevalt: metsas on *Vir'ava* puukõrgune naine, põllul vaid kõrrekõrgune; tal on tumedad üle vöökoha ulatuvad juuksed; ta on sale, kuid suured rinnad ripuvad põlvedeni või on visatud üle õla. Mõnikord kujutatakse teda ette lamamas, käed ühel jõekaldal, jalad teisel kaldal; ühejalgsena, kuid mitte lonkavana.

Müütide järgi on *Vir'ava* nahk kaetud soomusega nagu beluugal. Tema üks silm on pealael, suu on nagu inimesel, kuid hambad on suured kui äkkepulgad. Metsaema võib muutuda tuleks või jäneseks. Mõnikord nähakse teda valges särgis või ersa-mokša rahvariietes.

Metsaema on nii tugev, et murrab korraga maha mitu puud. Kui ta istub vankrisse, ei suuda hobune kohalt liikuda. Metsas liigub *Vir'ava* häälekalt ning naerab nii kõlavalt, et lehed langevad puudelt või karjub ja vilistab nii, et puud kummardavad tema ees.

Vir'ava kaitseb metsloomi jahimeeste eest. Arvati, et metsaema armastab muinasjutte ja jääb neid nii suure huviga kuulama, et unustab metsa, loomade ja lindude valvamise ning jääb isegi magama. Metsaema nõrkust kasutasid jahimehed – tavaliselt jutustas üks jahimees lõkke juures muinasjutte ja teised küttisid sama ajal.

Muinasjuttudes kavaldab jututegelane *Vir'ava* üle, pitsitanud metsaema käed kannuprakku, palub muinasjututegelane temalt tütre kätt.

Vir'avat kujutatakse ambivalenttsena. Tema nägemine enustab halba. Teisalt peetakse metsaema heaks, kuna ta valvab metsas korra järele. Kui inimene metsa ära eksib, aitab *Vir'ava* tal õiget teed leida, ise sealjuures nähtamatuks jäädes. Samas

võib ta ka inimest metsas eksitada. Sel juhul tuleb metsaema paluda, et ta aitaks metsast välja saada. *Vir'aval* palutakse ka näidata marja- ja seenekohti. Temalt palutakse metsas haigestunud inimesele tervist; tal palutakse üles leida kadunud loomi, inimesi jne. Neil juhtudel metsaema tavaliselt ka aitab.

Vir'ava võib teha ka kurja: inimesi uinutada ning saata neile kaela haigusi. Kohtumisel võib metsaema küsida: “Kas *kot'* või *pot'* (mdM *kot'* – *kot'koftoms* ‘kõditama’; mdM *pot'ä* ‘rind, nisa’, *pot'aftoms* ‘imetama’)?” Kui inimene vastab *kot'*, võib *Vir'ava* ta surnuks kõditada. *Vir'ava* võis inimesele jälgi mööda järele tulla. Temast tuli seetõttu eemalduda selg ees – nägu pööratud sinnapoole, kus oli kuulda tema naeru või näha teda ennast. Valesse suunda näitavad jäljed ei lasknud *Vir'aval* jälitatavat kätte saada. Metsaema eest kaitsti ennast kasetohusuitsuga. Ka kardab ta kasse, koeri ja piitsa.

Vir'avat nähakse tänapäeval harva, sest ta kartvat inimesi.

Kirjandus: UPTMN10. *Legendõ, predanija, bölitški* – 1983. Saransk; Maskajev, A. I. 1947. *Mordovskaja narodnaja skazka*. Saransk.

mdE **Mikulapaz, Mikila**, mdM **Mikola** (*Nikolai*).

Mikulapaz on mordvalaste kõige austatum pühak ja imetegija. Pärimuses kutsub Niškepaz *Mikulapazi* tavandite ja kommete loomise juurde appi. *Mikulapazi* püha tähistati suvel 28. mail ja talvel 19. detsembril – pühakule toodi ohvreid ja täideti mitmed muid vanaaegsed kombed. *Mikulapazi* samastati kahe jumala abilisega: kevadel *maaisa Mastorpaziga (mdE), kes annab taimedele jõudu; talvel öö ja talve jumala Nazarpaziga (mdE).

Mikulapazilt paluti head viljasaaki ja tervist. Peetripäeval (*Petrov ozks*) pandi ikooni ette pulli pea.

Kirjandus: Mainof, W. 1889. Les restes de la mythologie Mordvine. *Journal de la Societe Finno-Ougrienne* V. Helsingi; Paasonen, H. (koost.) *Mordwinische Volksdichtung*. IV – 1947. Helsinki.

Muistend (mdM *azondoma*, mdE *jovtnema*).

Muistendite hulka kuuluvad loomislood, muistendid jumalate ja inimeste suhetest, mordva muistsetest jumalatest, hiiu- ja vägilasmuistendid, kohamuistendid, ajaloolised, usundilised ja

legendilaadsed muistendid. Legendilaadsed muistendid sisaldavad õigeusu motiive. Lugusid tajutakse mordvapärastena. Tihti on vahetatud jumalate nimed.

Hiiumuistendid (vanim üleskirjutatud jutustuste kihistus) jutustavad esimestest elanikest asustamata maal. Nendes lugudes peegelduvad esivanemate ettekujutused inimkonna algusest ja arengust. Hiitude (mdM *Batoron' panda* 'Batori mägi') suurust ja jõudu iseloomustatakse sageli neid tavalise inimesega (näit kündjaga) võrreldes. Kännimees tundub hiule putukana. Osa ajaloolisi muistendeid kõneleb muistsetest mordva hõimupealikest: ersa *T'ušt'ast ja mokša tsaarinnast Narovtšatkast. Võitluses nogailastega aitavad neid jumalad *Niškepaz ja *Škai. Muistendid räägivad mitmesugustest inimese ja üleloomulike jõudude kontaktidest. Neis juttudes on näha seost nii muistsete kui ka hilisemate, 17.–19. sajandist pärinevate kristlike uskumustega. Selline usundiliste vaadete segunemine on põhjustanud mõne mütoloogilise kuju dualiseerumise. Arvukalt on muistendeid mütoloogilistest olenditest (*Vir'ava, *Ved'ava, *Jurhtava, *Kuigorož).

Kirjandus: Maskajev, A. I. 1947. *Mordovskaja narodnaja skazka*. Saransk; UPTMN10. *Legendõ, predanija, bõlitski* – 1983. Saransk.

Mullaema (mdEM *Modava*; *moda* 'maa, muld', *ava* 'naine, ema').

Modava on piiratud funktsioonidega kindla koha kaitsja. Ta on *maaema Mastorava abiline teise ilma kaitsjana. Mullaema poole pöörduti tavaliselt itkudes, harvemini loitsudes.

Rahvaluuleallikates räägitakse linna või kiriku ehitamisel *Modavale* ohverdamisest: ohvriesemed (lõng, kangas) ja -loomad (hobune, lehm, kana) raiuti neljaks tükiks ja maeti ehitise nelja nurga alla. Külakoosolekul valitud neiu müüriti *Modava* jaoks keldrisse või kirikumüüri sisse.

Kirjandus: Maskajev, A. I. 1964. *Mordovskaja narodnaja epitšeskaja pesnja*. Saransk.

Muna (mdEM *al*).

Muna on elu alguse ja viljakuse sümbol, millele omistatakse maagilist jõudu. Muna oli kohustuslik palvusetoit. Esimene mu-

netud muna asetati kinnastatud käega sõela, kus seda veeretati; esimesi mune kaaluti külviaegade määramiseks kepi ja selle keskele torgatud noa abil: kui esimene muna oli raskem, külvati suvilja esimesel tähtajal, kui teine muna, siis teisel tähtajal jne. Vilja külvamisel visati esimesse vaku keedetud muna, et viljaterad kasvaksid munasuured. Esimesel karjalaskepäeval anti karjapoisile ilmtingimata muna, et loomad sigiksid ja tuleksid alati koju. Värvitud mune kasutati soosingut taotlevatel ja maagilistel eesmärkidel.

Lihavõtete ajal oli kombeks asetada värvitud mune jumalate tarvis aknalauale ning panna muna igale pereliikmele ohutiseks ka ikooni taha. Kui muna läks enne järgmisi lihavõtteid mädanema, oli see haiguse- või surmaenne. Värvitud lihavõttemune ja *külalpalvuseks *Velen' ozksiks* valmistatud mune visati tulekahju peatamiseks tulle.

Semiku (seitsmes nädal pärast lihavõtteid) ehk jumalanna **Ange pat'ai* püha puhul sibulakoortega värvitud kuldseid mune säilitati ja visati samuti tulekahju ajal tulle, et seda peatada ja muuta tuule suunda. Selliseid mune riputati ka metsas puudele, milles elasid mesilased, et need koonduksid paremini sülemisse.

Peeneks hakitud munadega toideti tibusid, paludes *Ange pat'ailt*, et need kanad tulevikus palju muneksid. Kuldseid mune pidid sööma naised, kellel ei olnud lapsi või kelle lapsed olid surnud imikueas. Loomataudi ja eriti lammaste haiguste korral asetati hakitud mune lauta ning suitsetati loomi muna- ja sibulakoore seguga. Ravitsejad kasutasid mune erilise kaetamisvastase tõrjeriituse juures.

Jõuluaegse kasevihtade leotamisveega, kuhu asetati ka mõned munad, pesti hälle ja piserdati sünnitajaid. Mune annetati lastele, kes käisid jõulusantideks. Mune asetati rituaalse toidu, keedetud seapea suhu.

Uue perekonna sümbolina anti ersa noortele pulmakutse eest muna, samuti oli tavaks panna muna pulma teisel päeval noorpaari ette. Sama sihiga pandi rituaalse pulmapiruka *luvon' kši* pealmisele, kaheteistkümnendale kihile nelja ilmakaare sümboliteks neli kanamuna. Munadel kui elu ja elluärkamise sümbolitel oli oluline koht ka matuse- ja mälestuskombestikus: neid viidi koolnu majja ja kalmistule.

Munakoori, kust tibud olid koorunud, lükiti ohutiseks pirru otsa. Mune ei tohtinud ulatada üle teeraja – arvati, et siis saavad kanad hukka; ka ei pandud esimesena munetud muna hauduma – arvati, et see on tühi. Mune ei tohtinud koksida vastu lauda, sest see toonuks halba. Mune koksiti lapsele tervist taotledes vastu tema laupa.

Roiskunud ja tühje mune kasutati maagilistel eesmärkidel – loomade ja perekonnaliikmete kaetamiseks visati neid lauta või pandi välistrepi alla.

Kirjandus: Melnikov, P. I. 1909. Otšerki mordvõ. *Polnoe sobranije sotšinenii*, 7. Moskva & Sankt Peterburg; Šahmatov, A. A. 1910. *Mordovski etnografitšeski sbornik*. Sankt-Peterburg.

Muruema (mdEM *Narava*; *nar* ‘muru’, *ava* ‘naine, ema’).

Muruema oli kodu juures kasvava muru ja rohu kaitsja. *Naravat* paluti ja talle ohverdati koduloomade ja -lindude haiguste puhul ning siis, kui lapsed kukkusid muru peale pikali.

Kirjandus: Harva, U. 1952. *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki.

Mälestamine, mälestuspäeva pidamine (mdEM *pominkat*).

Mälestuspäeva pidamine peegeldab usku hauatagusesse maailma ning seost surnute ja elavate vahel. Vanade tavade järgi toimus mälestamine kuuel järjestikusel laupäeval. Ristiusu vastuvõtmise järel hakati mälestamispäevi tähistama vene kombe kohaselt (kolmas, kuues, neljakümnes päev). Kuid mitmel mokšade ja ersade asualal järgiti ka vanu tavasid. Tambovi kubermangus korraldati üks lisa mälestuspäev – viis päeva pärast surma. Saraatovi kubermangus ei tohtinud enne mälestuspäeva magada. Mitmes kohas pandi mälestamise kolmandal päeval surnu jaoks aknalauale toitu.

Kõige olulisem on 40. päeva mälestamine – mdE *kulõn’ pora* (surnute aeg). Arvati, et surnu hing jääb koju 40 päevaks, sööb ja joob sugulaste ringis ning alles selle aja möödumisel läheb teise ilma. Itkudes räägitakse, et inimese hinge järele tuleb ingel ja viib ta kohe taevasse. 40. päevani järgiti erinevaid keelde: ei tohtinud põrandat pühkida, et mitte vigastada surnu jalgu;

millegagi lapse hälli katta, et kiigutamisel surnut mitte kattega puudutada. Gorodištše maakonnas hoiti selle päevani laual tass ja lusikas ning lauas koht surnu jaoks.

40. päeva mälestamise lõpus saadeti surnu kodust ära. Ersad ja mokšad sooritasid sel puhul mitmesuguseid lokaalsete iseärasustega kombetalitusi. Tambovi kubermangu mokšad läksid mälestamisele eelneval päeval surnu hobusega metsa, et raiuda maha puu, mille ees hobune seisatas. Kodus lõigati selle küljest puupakk *vastozama mokor'* ('istumise känd'), millele pandi mälestuspäeval istuma surnu rolli täitja (*Vastozai). Saraatovi kubermangus sõideti enne mälestuspäeva hobusega kalmistule surnut ja esiisasid koju kutsuma. Surnu jaoks tehti valmis ase ja pandi surnu rolli täitja sinna istuma. Mõnikord tehti enne mälestuspäeva sauna, kutsudes münti kraapides ja iga surnu nime hüüdes surnut ja esiisasid pesema. Selle sauna eesmärk oli surma mahapesemine ning esiisade meelitamine – nende poole pöörduiti palvega võtta surnu hästi vastu.

40. päeval tapeti ohvriloom: surnud mehe auks pull või jää, surnud naise auks lehm või lammas. Mõnikord ohverdati surnu hobune. Tavaliselt võeti temaga surnuid vastu ja saadeti ära. Pensa kubermangu Insari maakonnas sõitis surnu rolli täitja surnu hobusel hauani, löikas tema sabast karvu ja viskas need haua peale lausudes: *Na, tejt', alaša, putk tevs, t'at maksa kindige* ('Siin on sulle hobune, kasuta, ära anna kellelegi')!

Enne looma ohverdämist sooritati erinevaid rituaale: looma söödeti hästi, ersad mähkisid tema keha käterätikusse, mokšad sidusid rätiku looma sarvedele. Samal ajal paluti temalt andestust ning lubati hauataguses elus talle palju heina ja jahu. Looma nuteti taga, teda suudeldi. Ohvriloomal kästi paluda teises ilmas oma peremehelt elavatele head tervist. Looma verd koguti eraldi tassi, et valada seda iga tavandiroa hulka. Looma pea ja jalad maeti surnu ärasaatmisel hauda, nahk riputati puule.

Tavandisöömaajal oli keelatud rääkida. Kõik toidujägid korjati kokku (eelnevalt kaabiti ka surnu tassi ja lusikat ning tema riideid) ja visati prügi hulka. Järgmisel päeval tehti samamoodi.

Surnu ärasaatmisel 40 päeva pärast surma tehti lõke (tuli saadi puutükkide hõõrumise teel) samast puust, millest oli lõigatud istumispakk surnu rolli täitjale. Seda tuld nimetati *mdEM od tol* (uus tuli) või *mdM proštšama tol* (hüvastijätu tuli). Naerdes

ja tavandilaule lauldes hüppasid mälestamisel osalejad põlevaid küünalaid käes hoides üle tule. Teineteise pea ümber küünaldega ringe tehes tõmbasid nad peast või habemest karvu, millest surnu sai ehitada silla, et minna üle teekonnal vastutuleva "mere".

Surnut käisid mõnikord teele saatmas eakad naised, käes puhtaksnäritud kondid. Kalmistu poole hüvastijätusõnu lausudes viskasid nad kondid maha ja jooksid võidu tagasi teiste mälestajate juurde. Viimaseks jääja pidi olema esimene surija. 1876. aasta materjalide põhjal kuulus lisaks kontide äraviskamise ja jooksu mokšade surnu ärasaatmise rituaali juurde ka kahe naise (kui mälestati naist) või kahe mehe võitlus (kui mälestati meest). Kaotaja pidi surema varem.

Krasnoslobodi maakonnas käidi 40. päeva õhtul sugulaste majades surnut mälestamas; pärast surnu ärasaatmist lauldi vanu laule ja surnu rolli täitja Vastozai kaudu paluti surnut elavate hulka enam mitte ilmuda.

Pool aastat või aasta pärast surma korraldatav mälestuspäev erines vähe 40. päeva mälestamisest. Surnud peremehe auks jätsid mordvalased esimesel aastal lõikamata teeäärse viljariba, surnud perenaise auks kanepi- või linariba. Saraatovi kubermangus jäeti surnu jaoks ribad kõikidest kasvatavatest viljadest. Surnu mälestamiseks korraldatud "viljasaagi koristamine" tavandi ajal tapeti pull, kelle silmad kaeti eelnevalt valge rätikuga. Mälestajad lõikasid koristamata jäetud viljariba maha, tegid viljavihke (mitte rohkem kui viis) ja jätsid need koos sirbiga põllule. Nende vihkude puudutaja võis surra. Mõnes kohas tehti järelejäänud õlgedest vöö, mida lesk kandis terve päeva. Surnu riba lõikamisel hoidsid ersalased sirpi terapidi käes ja viskasid lõigatud vilja üle pea. Töötamise ajal (osa võtsid kõik sugulased) söödi kaks korda tavanditoitu.

Surnuid ja esiisasid oli kombeks mälestada ka kõigil tähtsatel perekonnapidudel (pulmad, ristsed jne).

Kirjandus: Primerov, A. 1870. Religioznõje obrjadõ i suevernõje obõtšai mordvõ Krasnoslobodskogo ujezda. *Penzenskie eparhitšeskie vedomosti*, 16. Penza; Orlov, N. P. 1876. Mordva-mokša. *Penzenskie gubernskie vedomosti*, 106–108. Penza.

Mordva mütoloogia

Tatjana Devjatkina

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator8/>

ISBN 978-9949-490-16-5

Tartu 2012

Trükkis ilmunud: Tatjana Devjatkina. Mordva mütoloogia.
SATOR 8. Tartu 2008

Tõlge: Irina Orehhova, Nikolay Kuznetsov

Toimetanud: Mare Kõiva, Kadi Sarv

Küljendus: Liisa Vesik

Kujundus: Andres Kuperjanov

Kaanepilt: Juri Dõrin "Uneskõndija"

HTML: Diana Kahre

Originaal:

Tatjana Devjatkina *Mifologia Mordvõ*

Saransk: Krasnõi Oktjabr 1998

Sarjas Sator 2008. a ilmunud eestikeelset trükist toetas
Eesti Hõimurahvaste Programm, Tartu Ülikooli Paul Ariste
soomeugri põlisrahvaste keskus, EKM FO, SF 0030181s08

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele,
kultuuri ja folkloori kasutusala laiendamine ja folkloori
tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm, EKM Teaduskirjastus